

Валентина ПІСКУН (Київ)

ДИПЛОМАТ ЮРІЙ КОЦЮБІНСЬКИЙ: СВІТЛО І ТІНІ РАДЯНСЬКОГО БІЛЬШОВИЗМУ

Згідно з Законом України “Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки” від 9 квітня 2015 р., № 317-VIII¹ істориками було складено “Список осіб, які підпадають під закон про декомунізацію”. Одним із тих діячів, котрі потрапили до цього списку, є Коцюбинський Юрій Михайлович (1896–1937) – Головнокомандувач радянських військ під час війни з УНР². Чи можуть ці сухі фрази пояснити усю сутність діяльності особи та міру її відповідальності за свій власний життєвий вибір для широкого кола людей, що десятиліттями жили в ілюзорному світі творених радянською владою міфів? Звичайно ні. Ускладненим є завдання ще й тому, що прізвище “Коцюбинський” в українському просторі є атрибутованим та асоційованим із заслужено величним іменем письменника Михайла Коцюбинського. І певне, що зронене Сергієм Єфремовим і оприлюднене в “Новій раді” у вівторок 19(6) лютого 1918 р. – “славного батька – виродний син”, теж не вповні дасть відповідь на безліч запитань, що виникають.

В українській історіографії практично 100 років точиться дискусія про той політичний вибір, що його зробив Юрій Коцюбинський, вступивши у 1913 р. до лав РСДРП(б). Більше того – вся родина Коцюбинських і найближчі друзі самого Юрія, як-от Віталій Примаков, також пов’язали свою долю із російськими більшовиками. І якщо сучасники, як, наприклад, Сергій Єфремов чи Павло Христюк³, описували поодинокі події і вчинки, то сучасна наукова історіографія має змогу аналізувати увесь життєвий шлях революціонера Юрія Коцюбинського.

¹ URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/317-19>

² URL: <http://www.memory.gov.ua/publication/spisok-osib-yaki-pidpadayut-pid-zakon-pro-dekomunizatsiyu>

³ Павло Христюк у короткому вислові дав свою оцінку постаті Ю. Коцюбинського. “...фактично вів війну проти Центральної Ради головнокомандуючий російського совітського війська Муравйов, який був дійсно головнокомандуючим і мав військо, а Юр. Коцюбинський (секретар військових справ) не мав ніякого війська, ніяких апаратів і ніякого впливу на військові події і був тільки **українською етикеткою** (виділено мною. – В. П.) на Муравйовському багнеті, так і цілий український радянський уряд і ціла Українська Радянська Республіка були тільки ширмою, «настройкою» над політикою Світської Росії” (Христюк П. Замітки і матеріали до історії української революції 1917–1920 рр. – Відень: Український Соціологічний Інститут, 1921. – Т. II. – С. 148–149).

Загалом помітними є три хвилі активізації українських істориків у вивченні постаті Юрія Коцюбинського. Перша – з середини 1950-х рр. і до початку 1970-х пов'язана з реабілітацією Юрія Михайловича і творенням з нього образу революціонера-ленінця, відданого комуніста. На мою думку, найбільше до цього спричинилися Ірина Михайлівна Коцюбинська (сестра Юрія) як директор музею Михайла Коцюбинського в Чернігові, Юрій Смолич⁴

⁴ У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтв України (далі – ЦДАМЛМ) у фонді Юрія Смолича (ф. 169, оп. 2) зберігається декілька справ, які стосуються як питання реабілітації Ю. М. Коцюбинського, так і підготовки Ю. Смоличем до написання роману. Це архівний матеріал, листування з О. Бош-Коцюбинською, М. Бош та інші матеріали. Цікавою є копія листа Ю. Смолича до дружини Ю. Коцюбинського Ольги Бош-Коцюбинської від 31 липня 1957 р., де він пише: “Я – украинский писатель. Вот уже три года работаю над романом 917 года в Киеве. Одним из главных действующих лиц в романе будет Юрий Михайлович Коцюбинский. Начал я работать над романом еще задолго до того, как светлое имя Юрия Михайловича снова возвратилось на страницы нашей истории. Даже в сугубо закрытых архивах почти ничего нельзя было разыскать о его деятельности вообще, в частности – в интересующем меня периоде. Первая книга романа уже закончена, предполагается начать ее публикацию в августовском номере в украинском журнале «Вітчизна». Первая книга охватывает период от февраля и кончая июльскими событиями (в судьбе Ю. М. – это его арест в Петрограде во время июльских событий), в первой книге Ю. М. проходит, так сказать, подготовительно, эпизодически – в дни его приезда из Петрограда в Киев, в его связях с киевскими большевиками. Во второй книге, над которой я сейчас продолжаю работу, должен быть означен петроградский период деятельности Ю. М., после ареста – участие в Петроградском комитете, роль в Октябрьские дни, как члена Военно-революционного Петроградского комитета, связи с Украиной, борьба во главе вооруженных сил, освободивших Киев от петлюровских банд, конфликт с Муравьевым и Антоновым-Овсеенко, связи с Лениным. Знакомство даже с теми скудными материалами, на которые посчастливилось натолкнуться в архивах, когда имя Ю. М. было вычеркнуто из истории, убедило меня, что Ю. М. все время весьма последовательно занимал верную и твердую ленинскую позицию, в частности, – в решении наиболее запутанного и сложнейшего в те годы национального вопроса... В то время Ю. М. еще не был реабилитирован, моя информация о том, что в своем романе я собираюсь вывести его как положительный образ украинского большевика, встретила большое сочувствие и удовлетворение. Но раздобыть какие-либо материалы о деятельности Ю. М. все-таки не удалось, их просто нет на Украине. Или, быть может, в свое время они были уничтожены...”. А про свої зустрічі з Коцюбинським Смолич пише: “Я знал Ю. М. очень мало – в Харькове, в двадцатых годах, когда он работал в ВСНХ, если не ошибаюсь, мне приходилось с ним разговаривать, но ведь я тогда был еще очень молод, да и не мог предполагать, что спустя тридцать лет буду писать о Ю. М. Так что мои личные воспоминания касаются преимущественно внешности” (ЦДАМЛМ України. – Ф. 169. – Оп. 2. – Спр. 35. – Арк. 1–2). Можна було б думати про щирість намірів Ю. Смолича, якби ми нині не знали про те, що він виконував спеціальне завдання органів НКВС, бо і сам був одним із їхніх агентів.

“3 березня 1935 р.

Пом. нач. СПО УГБ ХОУ НКВД Якушев.

Зам. Нач. КОУ.

Рапорт.

Согласно Вашей санкции, 13.ІІ мною был завербован для секретной работы по украинским литературным кругам – писатель Смолич Юрий Корнеевич под псевдонимом «Стрела». Див.: *Білокін С.* “Стрела” про архів Гната Хоткевича і взагалі // Слово Промісві. – 2017. – Ч. 2 (898). – 12–18 січня. – С. 4–5. Образи героїв у художніх творах Смолич писав на замовлення радянських спецслужб. Це стосується таких творів як: *Смолич Ю.* Мир хатам, війна палацам. – К., 1958; Реве та стогне Дніпр широкий. – К., 1960.

і Іван Цюпа⁵ як письменники, що за завданням партії писали художні твори про нього, а також автори монографій: О. Д. Ярошенко і М. С. Чуприна.

Щоб зрозуміти причинно-наслідковий зв'язок зацікавленості істориків А. Д. Ярошенка і М. С. Чуприни, варто не лише проаналізувати їхні праці, а й сказати дещо про них самих. Як зазначає С. Білокінь, “на початку 1950-х років начальником відділу Архівного управління МВС УРСР, згодом старшим науковим співробітником Інституту історії партії при ЦК КПУ працював Андрій Демидович Ярошенко (14.X.1914, с. Красноіванівка, тепер П'ятихатський р-н Дніпропетровської обл. – 1998, Київ), який захопився особою Юрія Коцюбинського”⁶. Він досить ретельно збирав матеріали про Юрія Михайловича, спілкувався з людьми, які його знали. Усе це дало науковцю змогу підготувати ґрунтовне дослідження, основане на широкій джерельній базі⁷. Праця А. Д. Ярошенка “Головком Республіки” за 20 років видавалася в різних варіаціях чотири рази. Слід зауважити, що ще у 1962 р., збираючи матеріал для написання книги, А. Д. Ярошенко познайомився із Надією Суровцовою, яка добре знала Ю. М. Коцюбинського та співпрацювала з ним у Відні. На прохання вченого вона написала спогади про Юрія Михайловича, проте якщо в першому виданні монографії Андрій Демидович написав про Н. Суровцову і навіть подарував їй примірник праці, то у наступних він уже не згадував про неї⁸.

Трохи пізніше свої наукові пошукування про Юрія Коцюбинського розпочав його земляк, історик, краєзнавець Михайло Степанович Чуприна⁹. Народився 11 листопада 1924 р. у с. Гнилуша (тепер с. Лебедівка Козелецького р-ну Чернігівської обл.), помер 2 червня 2000 р., у Чернігові. Після

⁵ Цюпа І. Через терні до зірок (Юрій Коцюбинський): Історична повість. – К., 1970. – 413 с.

⁶ Білокінь С. Історія роду – історія країни: Дбірка матеріалів про Коцюбинських / Підгот. тексту та комент. С. Білоконя // Спадщина: Літературне джерелознавство, текстологія. – К., 2017. – С. 169.

⁷ Ярошенко А. Д. Головком Республіки. – К., 1965. – 112 с.; його ж. Головком Республіки. – 2-е вид., переробл. – К., 1977. – 124 с. (не згадується про Н. Суровцову); Дмитриенко М. Ф., Ярошенко А. Д. Сын революционного века: Из хроники одной жизни. – М., 1985. – 110 с.; Ярошенко А. Д. Юрий Михайлович Коцюбинский. – К., 1986. – 173 с. (тираж цього видання 25 000 примірників); його ж. Юрій Михайлович Коцюбинський: (До 90-річчя з дня народження) // Український історичний журнал. – 1986. – № 12. – С. 128–132; його ж. Піонер української радянської дипломатії: До 70-річчя з дня народження Ю. М. Коцюбинського // Там само. – 1966. – № 12. – С. 127–129.

⁸ Детально цей сюжет про знайомство А. Д. Ярошенка і Н. Суровцової див.: Якименко Л. М. Нариси історії Суровцової про Юрія Коцюбинського // Вісник Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка. – 2010. – № 5 (192). – С. 156–167; а також у монографії: її ж. Надія Суровцова: життя та творчість (1896–1985 рр.): Монографія / Під ред. О. А. Галича. – Луганськ, 2010. – 272 с.

⁹ М. С. Чуприна розпочав свій шлях до висвітлення постаті Ю. Коцюбинського з методичних порад для вчителів та учнів у 1969 р.: Чуприна М. С. Зустрічі Ю. М. Коцюбинського з В. І. Леніним: (Метод. поради по проведенню бесіди з учнями). – Чернігів, 1969. – 8 с.; його ж. Ю. М. Коцюбинський – активний організатор відбудови господарства Чернігівщини (весна 1919 р.): [Метод. поради]. – Чернігів, 1969. – 12 с. У 1971 р. захистив кандидатську дисертацію. Див.: його ж. Партийная, государственная и военная деятельность Ю. М. Коцюбинского: Автореф. дис. ... канд. ист. н. – К., 1971. – 20 с.

Другої світової війни працював у різних освітніх закладах на Чернігівщині. Укладачі бібліографії праць М. С. Чуприни зазначали: “Прикро, що після захисту дисертації він облишив роботу над історією громадянської війни на Чернігівщині та дослідження діяльності такої непересічної постаті нашого минулого, якою, без сумніву, був Юрій Коцюбинський. Можна тільки здогадуватися, що причиною такого рішення став ідеологічний пресинг тогочасної доби: відтворити всю правду він не міг, а писати напівправду не хотів”¹⁰.

Другий період у висвітленні постаті Ю. Коцюбинського знаменується змінами з настанням перебудови, коли ринула хвиля публікацій про реабілітованих діячів комуністичної партії. У “Літературній Україні” у 1988 р. виходить розлога стаття Івана Цюпи “Юрій Коцюбинський”¹¹. У ній повторюється все те, про що він писав і в попередньому романі – виклад основних віх життя – революціонера, комуніста-ленінця.

У 1989 р. також у “Літературній Україні” побачила світ стаття Р. Я. Пирога “Юрій Коцюбинський: велич і трагізм долі”¹², в якій автор аналізує слідчу справу № 123 по звинуваченню Коцюбинського, Голубенка, Логинова та інших “учасників троцькістсько-терористичної організації”, що складала 60 томів¹³. Згодом у дещо розширеному вигляді цей автор опублікував ще декілька статей про Ю. Коцюбинського¹⁴. У статтях яскраво вимальовується бінарна позиція: злочинна система – людина, жертва. Саме такою відомою, відданою справі людиною і водночас жертвою жорстокої несправедливої системи постає Юрій Коцюбинський як один із визначних діячів ВКП(б) і представник правлячої верхівки УСРР.

Третій період у вивченні постаті Юрія Коцюбинського припадає на період проголошення незалежності України, коли активізувалися не лише процеси реабілітації репресованих діячів у 1920-х – 1930-х рр., а й розпочалося ретельне вивчення матеріалів архівно-слідчих справ, їх оприлюднення та історіософське осмислення попереднього досвіду українського державного будівництва. У цей час з’являються різноманітні публікації про Ю. Коцюбинського, про тих, хто свідчив на процесі проти нього (наприклад, про М. М. Кіллєра). Окремо слід звернути увагу й на працю О. Ю. Кульбицького. Це нариси про життєвий шлях чотирьох дітей Михайла Коцюбинського, в яких автор дещо ідеалізує зібрану інформацію, намагається виправдовувати більшовицьку зорієнтованість родини¹⁵. У 2008 р. журналіст Влад Якушев опублікував статтю “Коцюбинський на службі у красних комиссаров”. Повторюючи практично давно описані істориками сторінки біографії Ю. Коцюбинського, він акцентує увагу на тому, що у 1922 р. до Юрія Михайловича

¹⁰ Михайло Степанович Чуприна: (Біобібліогр. покажч.) / Скл. І. Я. Каганова; вступ. ст. Т. П. Демченко, В. О. Євстратов; наук. ред. О. Б. Коваленко; відп. за вип. П. В. Грищенко. – Чернігів, 2004. – 116 с. – С. 2. – (Історики та краєзнавці Чернігівщини. – Вип. 4).

¹¹ Цюпа І. Юрій Коцюбинський // Літературна Україна. – 1988. – № 16. – С. 6–7.

¹² Пирог Р. Юрій Коцюбинський: велич і трагізм долі // Там само. – 1989. – 15 червня. – С. 6.

¹³ Саме у 1989 р. Р. Я. Пирог було призначено заступником директора Інституту політичних досліджень при ЦК КП України – завідувачем Архіву ЦК КП України.

¹⁴ Мазипчук М. Д. Державно-політична діяльність Ю. Коцюбинського в УСРР (1917–1937 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. н. – К., 2015. – 17 с.

¹⁵ Кульбицький О. Ю. Доля дітей Михайла Коцюбинського. – Чернігів, 2004. – 56 с.

як українського дипломата звертався Остап Полуботок щодо повернення золота в Україну, проте Коцюбинський так нічого і не вирішив у цьому питанні¹⁶. А в матеріалі про Г. Петровського, опублікованому на сайті “Сурма”, автор Леонід Багацький дещо інакше описує подію, стверджуючи, що насправді зиск від того мали певні особи, родичі Г. Петровського¹⁷. Розширюють і доповнюють картину родинної драми Коцюбинських і джерельні матеріали, оприлюднені істориком Сергієм Білоконем¹⁸.

До певної міри сучасним узагальненням постаті Юрія Коцюбинського можна вважати праці М. Мазипчука, який написав низку статей та захистив кандидатську дисертацію на цю тему¹⁹, проте його висновки, на мій погляд, не завжди спираються на ретельно досліджену джерельну базу, особливо це стосується дипломатичної діяльності Юрія Михайловича та його участі в репресіях щодо українського селянства на початку 1930-х рр.

Володимир Панченко, роздумуючи над долею двох юнаків, практично однолітків, Володимира Шульгина і Юрія Коцюбинського, двох українців, які любили свою батьківщину, констатує: “Ровесники, вони не були знайомі. Під Крутами ж опинилися по різні боки барикад, і це протистояння знаменувало трагедію розколотої, розчахнутої України, гострими внутріполітичними протиріччями якої – як це не раз траплялося в нашій історії – швидко скористалася третя сила”²⁰. Цією третьою силою став російський більшовизм, який вповні використав здібності, можливості й асоціативність впливовості Ю. Коцюбинського у захопленні влади в Україні. “Одержимість таких людей, як Юрій («юних фанатиків комуни», кажучи словами М. Хвильового), оберталася наївною вірою в те, що ідея соціалізму, світлого майбутнього, «червоної України» варта тисяч людських життів, – і це було страшною ілюзією. З неї й починалася трагедія самого цього покоління українських інтелігентів – від Миколи Скрипника й Володимира Затонського до Юрія Коцюбинського, Миколи Куліша, Миколи Хвильового, Василя Блакитного...”²¹.

Упродовж усього часу історіописання про Ю. М. Коцюбинського спеціально дипломатичну діяльність більшовицького діяча розглядали: М. С. Чуприна²², І. Д. Ярошенко²³, М. Д. Мазипчук²⁴. Кожен із авторів дослідив окремі аспекти дипломатичної роботи Ю. М. Коцюбинського.

¹⁶ Якушев В. Коцюбинський на службі у красних комиссаров. – Реж. доступу: <http://h.ua/story/118815/>

¹⁷ Багацький Л. Більшовик Петровський: таємниці зрілого віку. – Реж. доступу: <https://surmasite.wordpress.com/2015/12/18/>

¹⁸ Білокінь С. Історія роду – історія країни.

¹⁹ Мазипчук М. Д. Державно-політична діяльність Ю. Коцюбинського...

²⁰ Панченко В. Володимир і Юрій: дві іпостасі трагедії // День. – 2004. – 24 січня. – Реж. доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/library/books/marshrut-no1-vypusk-41-superman-ukrayinska-versiya>

²¹ Там само.

²² Чуприна М. С. До питання про дипломатичну діяльність Ю. М. Коцюбинського в 1925–1930 рр. // Український історичний журнал. – 1976. – № 12. – С. 89–95.

²³ Ярошенко А. Д. Піонер української радянської дипломатії.

²⁴ Мазипчук М. Дипломатична діяльність Юрія Коцюбинського (1920–1922 рр.) // Вісник Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. Історія. – 2013. – Вип. 4. – С. 38–40. – Реж. доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ist_2013_4_13.

У даній статті я ставлю за мету простежити діяльність революціонера більшовика Юрія Коцюбинського на дипломатичній ниві упродовж 1918–1930 рр.; які завдання ставила перед ним ВКП(б) і як він справлявся з ними. І, зрештою, як вплинула аберация (омана) політичного вибору на долю людини.

Народжений у м. Вінниці, дитинство і юність Юрій Михайлович Коцюбинський провів у Чернігові. Ще дитиною бував у Карпатах, за спогадами багатьох – любив природу. Тобто він володів обширом знань про Україну, її людей, культуру їхнього побуту. Революційний 1917 рік він зустрів у Петрограді, маючи на той час чотирирічний досвід діяльності в РСДРП(б) та звання прапорщика російської армії, і стає одним із чільних учасників Жовтневого перевороту. Варто підкреслити, що в перевороті Коцюбинський бере участь не як рядовий революції, а як його безпосередній організатор. 12 жовтня 1917 р. у зв'язку з рішенням ЦК партії більшовиків “виконком петроградської Ради ухвалив постанову про створення революційного штабу керівництва збройним повстанням – Військово-революційний комітет (ВРК), до його складу увійшов і Ю. М. Коцюбинський. Керівну роль у ВРК відігравали: М. В. Криленко, М. І. Подвойський, В. І. Невський, Г. І. Чудновський”²⁵. Особисте знайомство з лідером російських більшовиків Володимиром Леніним та іншими діячами дає Юрієві Коцюбинському своєрідний карт-бланш для впливу на українську людність і підвищує роль його особи у більшовицькій пропаганді в Україні. Ось чому в середині грудня 1917 р. його направляють в Україну з метою організації “заградительных отрядов” проти козаків, які поверталися на Дон і Кубань. Уже з 30 грудня – Коцюбинський народний секретар військових справ, організатор полку Червоного козацтва, а з 19 січня 1918 р. Головнокомандувач радянських військ під час війни з УНР. Тобто він є одним з організаторів військового вторгнення більшовиків в Україну і боротьби проти Української Центральної Ради. Заради об'єктивності варто зазначити, що, попри загальну негативну оцінку періоду захоплення більшовиками Києва, Дмитро Дорошенко у своїх спогадах пише про особисті позитивні враження від Ю. Коцюбинського як народного комісара військових справ. “Передо мною був високий молодий чоловік, з русявою борідкою, в офіцерській шинелі і футряній шапці з навушниками, дуже схожий на свою матір В. Ю. Коцюбинську. Я представився як крайовий комісар Галичини й Буковини і назвав себе. Коцюбинський дуже чемно попросив мене сісти. Говорив по-українськи”²⁶. А Іван Майстренко писав про нього: “Коцюбинський був типовий «м'якотілий інтелігент», ідеаліст, але людина без волі й без особливого політичного хисту. Антиукраїнський іспит він склав у грудні 1917 р. чи на початку 1918 р., коли більшовики оголосили війну Центральній Раді”²⁷.

Більшість науковців вважають, що дипломатична робота М. Коцюбинського розпочалася у 1920 р. Однак варто наголосити, що його ім'я як

²⁵ Ярошенко А. Д. Юрий Михайлович Коцюбинский . – С. 45.

²⁶ Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920). – 2-е вид. – Мюнхен, 1969. – С. 227.

²⁷ Майстренко І. Історія мого покоління: Спогади учасника революційних подій в Україні. – Едмонтон, 1985. – С. 143.

українського діяча з претензією на певну роль у міждержавних зв'язках вперше прозвучало у “Телеграмі Народного Секретаріату України Раді Народних Комісарів і Мирній делегації в Брест-Литовську про остаточне звільнення радянськими військами Києва і встановлення Радянської влади по всій Україні” від 28 січня 1918 р. В ній зазначалося: “Робітничо-Селянський Уряд Української Республіки вважає знищеними і не дійсними договори і заяви, якщо такі здійснюються від імені буржуазної Центральної ради...” І підписи: “За дорученням Народного Секретаріату Української Республіки народні секретарі Ауссем, Коцюбинський, Лапчинський, Мартянов”²⁸. А уже з березня 1918 р. Юрій Михайлович заявив про себе як про людину, що може залагоджувати міждержавні справи, вирішувати специфічні завдання партії хоча б на рівні “української етикетки”.

17–19 березня 1918 р. у Катеринославі відбувся II Всеукраїнський з'їзд Рад, у рішеннях якого йшлося про припинення федеративного зв'язку України з усією Советською федерацією. Українська Народна Республіка стає самостійною советською республікою. Після завершення з'їзду до Москви вирушила українська делегація. Про переговори, що відбулися 3 квітня в Москві, у газеті “Правда” під заголовком “Приветствие Рабоче-Крестьянскому правительству Украинской Народной Республики” повідомлялося: “Беручи до уваги декларацію Надзвичайного посольства Народного Секретаріату України і постанову другого Всеукраїнського з'їзду Рад Робітничих, Селянських і Солдатських депутатів про оголошення Україною Народної Республіки самостійною федеративною Радянською Республікою, Рада Народних Комісарів шле гарячий братерський привіт Робітничо-Селянському Уряду, Народному Секретаріату і Центральному Виконавчому Комітетові Рад Робітничих, Селянських і Солдатських депутатів України. На сьогоднішньому засіданні Радою Народних Комісарів було прийнято посольство Української Радянської Федеративної Республіки у складі народного секретаря України М. О. Скрипника, Ю. М. Коцюбинського і М. Євтесевича-Врублевського (цей персонаж був мало знаний російськими більшовиками. Слід було б написати: Микола Євтихійович Врублевський. – *В. П.*)”²⁹. Практично в усіх публікаціях цей факт із біографії Ю. Коцюбинського опущений. Напевне тому, що проект федеративної радянської республіки в Україні не вдався, Народний секретаріат саморозпустився наприкінці квітня 1918 р., і це не пасувало образів великого революціонера.

Простежується певна закономірність у призначеннях Ю. Коцюбинського для виконання партійної роботи, пов'язаної з Україною чи українським питанням. Усі його призначення завжди узгоджувалися з РКП(б). Якщо в 1919 р. він активно працює на Полтавщині, Чернігівщині й бере участь в утвердженні радянської влади, то вже 15 квітня 1920 р. Коцюбинського за

²⁸ Великая Октябрьская социалистическая революция на Украине: февраль 1917 – апрель 1918: Сб. докум. и матер.: В 3 т. – Т. 3: Борьба за распространение и упрочение советской власти на Украине: декабрь 1917 – апрель 1918 / Сост. И. В. Демкин, А. З. Мищенко, С. О. Розин, Е. П. Шаталова; под ред. С. М. Королевского. – К., 1957. – С. 47. (Тут і далі переклад з російської. – *В. П.*)

²⁹ Приветствие Рабоче-Крестьянскому правительству Украинской народной Республики // Правда. – 1918. – № 63. – 4 апреля (22 марта).

згодою з ЦК РКП переводять на Кубань³⁰. А на початку липня 1920 р. його призначають главою делегації при Наркомнаці РСФРР³¹. 19 травня 1920 р. вийшов декрет Всеросійського ЦВК про реорганізацію Наркомату у справах національностей. Згідно з документом, представники кожної національності, що проживали в межах РСФРР, мали направити до Народного комісаріату спеціальне представництво. Юрія Михайловича Коцюбинського згідно з рішенням Політбюро ЦК КП(б)У від 30 червня було призначено головою українського представництва³². Дослідник М. Мазипчук детально описав роботу Ю. Коцюбинського в Москві³³. Проте він не зауважив головного питання – легітимації більшовицького уряду в Україні, про що засвідчують документи.

“Организационному бюро ЦК КП(б)У 10.XI - 19 г.

Громадное большинство стоящих за советскую власть рабочих и крестьян относятся с явным недоверием и страхом к Российским большевикам и мечтают о появлении своих.

Борьба с этим явлением можно двумя путями: или завоевать Украину и постараться силой уничтожить всякие проявления национал-сепаратизма, или постараться уничтожить почву. Для этого необходимо предоставить Украине возможность создать самостоятельную советскую республику. И только тогда вести сближение с иными советскими республиками, в первую очередь (в данных исторических условиях) с Российской.

Оргбюро стоит на первой точке. Из этого вытекает его тактика: отказ от слияния с боротьбистами и курс на их уничтожение, отказ от военно-технического контакта с ними в случае восстания.

Попов”³⁴

Використовуючи різномірну джерельну базу, дослідник В. Кавунник зробив висновок, що на 1920 рік “самостійного більшовицького уряду в Україні не було, не тільки фактично, а навіть документально. Створення української більшовицької армії навіть теоретично не планувалося. Уряд Х. Раковського фактично був адміністрацією РСФРР в Україні, а його влада забезпечувалася присутністю більшовицької армії”³⁵. Як відомо, до 20 лютого 1921 р. Народного комісаріату закордонних справ УСРР як відомства взагалі не існувало. Видання ж дипломатичних документів для обґрунтування самостійної зовнішньої політики УСРР як ознаки суверенності уряду розпочалося лише наприкінці 1921 р.

³⁰ ЦДАГО України. – Ф. І. – Оп. 6. – Спр. 7. – Арк. 1 (протоколи засідань Політбюро ЦК КП(б)У 15.04.20 – 18.12.20).

³¹ Там само. – Арк. 43 (протокол № 31 засідання Політбюро ЦК КП(б)У от 8 июля 1920).

³² Там само. – Спр. 12. – Арк. 43 (матеріали к протоколам № 8, 22, 28, 33, 34, 35; 1–4, 6–10 засідань Політбюро ЦК КП(б) України).

³³ Мазипчук М. Дипломатична діяльність Юрія Коцюбинського... – С. 38–39.

³⁴ ЦДАГО України. – Ф. І. – Оп. 20. – Спр. 129. – Арк. 43.

³⁵ Кавунник В. Л. Ризький мир у дипломатичних документах урядів УНР і УСРР (серпень 1920 – березень 1921 років): Дис. ... канд. іст. н. / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. – К., 2014. – С. 161.

Перед істориками постає важливе запитання – чому Раднарком у Москві було так важливо, щоб УСРР у 1920 р. була визнана самостійною державою. Певну відповідь на це дає телеграма, надіслана Е. Квірінгом “22 XI-1920 Наркоминдел Раковському, копія Чичерину”, в якій зазначалося: “Я вже телеграфував про необхідність знову поставити питання про визнання УСРР в першу чергу Латвією.

Якщо ви згодні, надішліть телеграмою дані про наші хлібні ресурси, які можуть бути випущені на іноземний ринок, зменшать надії на голодну контрреволюцію і тим самим наблизять визнання нас Європою”³⁶. І паралельно Квірінг надсилав дані про вивезення хліба з України. “На Одеську губернію накладено розверстку 22 млн пудів хліба. До початку жовтня уже було за-сипано понад 3 млн пудів. На Миколаївську губ. 26 млн пудів”³⁷. Російським більшовикам не йшлося ні про яку незалежну УСРР, їм потрібно було за будь-яку ціну одержати визнання інших країн, і Україна в цій політиці ста-вала одним з інструментів для досягнення мети. Про це свідчить і доповідь того ж Квірінга “Про дипломатичні представництва УСРР”, в якій наголо-шувалося: “Україна перебуває напередодні встановлення дипломатичних, консульських (і інших) стосунків із Польщею, Литвою, Латвією, Естонією. Наскільки мені відомо, що нині це питання вирішується таким чином, що російський посол буде одночасно і представником УСРР.

Таке вирішення питання, з моєї точки зору, не відповідає ні нашій політиці просування незалежності і суверенності УСРР, ні тому становищу, яке українське питання займає в міжнародній політиці.

Україна продовжує бути об’єктом світової політики, вона залишається плацдармом, на який світова контрреволюція спробує знову і знову організувати похід проти більшовиків (місія Петлюри в Європі). Ми не можемо відмовлятися від самостійності посольств УСРР. Самостійні посольства України в Польщу, С. Штати, Чехо-Словаччину і Румунію. У решті країн – покласти на посольства РСФРР. Проте і в цьому випадку у складі посольства повинна бути людина, яка знає українську мову (радник або секретар посольства) пов’язаний з Наркомзакордонсправ УСРР і який міг би виступити, коли потрібен українець”³⁸.

Українська дипломатична місія в Москві мала стати своєрідним посередником у справі оформлення і закріплення міжнародного становища РСФРР шляхом підписання низки дипломатичних договорів УСРР з іншими республіками, що давало б змогу ширити вплив більшовиків на міжнародну політику. Першою із таких стала угода з Грузією. 4 грудня 1920 р. рішенням Політбюро Коцюбинському і Кону доручалося вести переговори з Грузією³⁹. Як відомо, грузини поспішали укласти договір, щоб уникнути військових дій з боку Росії. 18 вересня 1920 р. в телеграмі на ім’я Сталіна і Раковського повідомлялося: “МЗС Грузії Лордкіпанідзе телеграмою від 18.09.1920

³⁶ ЦДАВО України. – Ф. Р.4. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 1.

³⁷ Там само. – Арк. 2.

³⁸ Там само. – Арк. 35–37.

³⁹ ЦДАГО України. – Ф. І. – Оп. 6. – Спр. 7. – Арк. 116 (протокол № 6 засідання Політбюро ЦК КП(б)У от 4/12-1920).

повідомляє, що до Москви виїздить повноважний представник Грузії при уряді РСФРР Герасим Махарадзе, якому доручено увійти в зносини з урядом УСРР для випрацювання мирної угоди і відновлення нормальних взаємовідносин між Україною та Грузією⁴⁰. З української сторони переговори мали вести Ю. Коцюбинський і Ф. Кон, проте останній не зміг прибути до Москви, то Юрій Михайлович вів переговори самостійно. За дорученням Х. Раковського мали укласти договір з Грузією, аналогічний російсько-грузинському, що й було здійснено 31 січня 1921 р. Зберігся “Лист Ю. Коцюбинського представника УСРР в Москві з приводу укладання договору з Грузією”, який проливає світло на переговорний процес. “Вибачте, Християне Георгійовичу, що до сих пір толком не повідомив, як йдуть переговори. Почну з грузинів. Грузини дуже поспішали, і тому ми затягували. Карахан радив затягувати, якщо можливо. Затягувати було важко, оскільки по основних пунктах грузини відразу погодилися. Йшли довгі перемовини тільки стосовно III ст. Грузини вважали, що прийнявши в нашій редакції ст. III, вони дадуть можливість нам в будь-який момент оголосити їм війну. Оскільки п. 4 ст. III може мати різночитання в залежності від обставин, вони відмовилися прийняти ст. III в тому вигляді, як ми пропонували. Довелося поступитись. Грузини спершу дещо протестували проти редакції VI, VII, X ст., але потім прийняли їх. У тимчасових правилах вивезення майна нам довелося зробити зміни в ст. I і пункті про вивезення цінностей. Грузинські оптанти – це осілі жителі, переважно буржуазія; і економічно, і правово відділ наркомзакордонсправ порадив нам поступатись і наблизити норми до норм російсько-грузинської угоди. Підписати довелося на цьому тижні, тому що Махарадзе через 3-4 дні їде до Грузії, і якби ми не підписали до його від’їзду, то не змогли б підписати упродовж 2-х місяців⁴¹. Фактично це був перший успіх російського більшовика Ю. Коцюбинського на дипломатичній роботі з просуванням інтересів РСФРР, і він впорався із завданням партії.

Паралельно Ю. Коцюбинський вів переговори про підписання договорів із країнами Прибалтики. 14 лютого 1921 р, незважаючи на труднощі, між радянською Україною і Литовською республікою було укладено договір, який передбачав визнання незалежності республік. 3 серпня 1921 р. подібний договір було укладено з Латвійською республікою, а 25 листопада з Естонією. Про тогочасну роботу в наркоматі закордонних справ Ю. Коцюбинський так писав 2.II.1921 р.: “Дуже багато часу забирає ця вся робота. Наркомзакордонсправ дуже мало допомагає, багато чого не враховує і ставиться до роботи абияк. Можливо, тут моя провина, що не зумів я їх добре використати. Але використовувати їх дуже важко при їхньому нехлюйстві. Телеграму про те, що виїздить Кон до Москви, я отримав через три дні після того, як вона прибула до Москви. Я б, звісно, почекав його приїзду і не підписував з грузинами договір, але телеграму одержав наступного дня після підписання договору, і така неакуратність в усьому. По три дні папери термінові чекають на підпис. Сяк-так обладнали місію, роботи не багато, але декілька технічних працівників доводиться тримати. Зайняти їх немає чим. Послав до вас людину

⁴⁰ Там само. – Спр. 16. – Арк. 116.

⁴¹ ЦДАВО України. – Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 546. – Арк. 3–4.

за харчами”⁴². На ці й подібні нарікання Коцюбинського досить скоро звернули увагу в ЦК і дали відповідне зауваження: “Наркоминдел. 4/VIII.1921. Разьяснить т. Коцюбинскому, что при сношении с ЦК необходимо придерживаться спокойного и деловитого тона”⁴³.

Паралельно з підписанням угод з республіками, що раніше входили до складу Російської імперії, більшовики ретельно відстежували становище місій УНР в європейських країнах і проводили розкладову роботу в українському еміграційному середовищі. Ними готується ґрунтовна “Справка относительно украинского движения”. В ній, зокрема, зазначається, що до другої половини 1920 р. Петлюра мав своїх дипломатичних представників в усіх державах Європи, навіть у новоутворених – таких, як Литва, Естонія, Латвія. А в другій половині 1920 р. через недостатнє фінансування ліквідатором було призначено барона Василька, який отримав повноваження генерального контролера у справах всіх місій як агент Петлюри за кордоном. Зібрано було детальну інформацію про всіх працівників посольств. Так, наприклад, “Австрія: Посол Сидоренко, колишній керівник справ залізничного управління в Петербурзі, малоінтелігентний, прямолінійний, впертий. Секретар Семянов кол. оперний артист, не політик, а технічна сила. Радник посольства: Іван Храпко, видає себе за адвоката. В даний час найбільш довірена особа Петлюрівського уряду за кордоном. Людина дуже хитра, пройди-світ. До війни займався торгівлею живим товаром і мав процес”⁴⁴. Подібні характеристики дано й іншим українським діячам у місіях різних країн.

Українська історіографія приділила значну увагу як ходу переговорів у Ризі між Польщею, РСФРР і УСРР, так і підписанню угоди 18 березня 1921 р.⁴⁵. Під угодою підписалися представники Польської Республіки, РСФРР і уповноважені від УСРР Ю. Коцюбинський та Е. Квірінг. Фактично переговори вели від імені двох радянських республік А. Йоффе під керівництвом Г. Чичеріна, а представники від УСРР були рядовими членами делегації і на сам переговорний процес впливу не мали. Проте підпис від імені УСРР у договорі легалізував вихід на міжнародну арену діяльності і давав більше можливостей для проведення офіційної боротьби з УНР, остаточної ліквідації її державних інституцій.

Наступним завданням, що його отримав Ю. Коцюбинський, була дипломатична робота в Австрії. Сергій Білокінь, публікуючи документи з родинного архіву Коцюбинських, до запису про те, що Юрій Коцюбинський “був радником Радянського посольства в Празі, Відні та Варшаві”⁴⁶, зробив таку примітку: “Функції Ю. Коцюбинського на цій посаді один з дослідників описав так: «Закінчилася громадянська війна. В столиці Австрії – Відні

⁴² Там само. – Арк. 4.

⁴³ ЦДАГО України. – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 406. – Арк. 151.

⁴⁴ ЦДАВО України. – Ф. Р.4. – Оп. 1. – Спр. 567. – Арк. 5.

⁴⁵ Див.: *Сергійчук В.* Ризький договір 1921 року як четвертий поділ України між Москвою і Варшавою // *Сергійчук В.* В обороні української правди. – К., 2010. – С. 228–244; *Верстюк В.* Ризький мирний договір 1921 р. і завершення боротьби за Українську Народну Республіку // *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років.* – К., 2011. – Вип. 6. – С. 337–366.

⁴⁶ *Білокінь С.* Історія роду – історія країни. – С. 208.

окопалась українська буржуазна еміграція. Тоді за вказівкою Володимира Ілліча Леніна першим повноважним представником Радянської України в Австрії було призначено Юрія Михайловича Коцюбинського. Окрім безпосередніх дипломатичних обов'язків у нього було надзвичайно відповідальне завдання: зірвати роботу української еміграції, якій марилося знищити Радянську владу на Україні. Треба було перед народом викрити мерзенне обличчя емігрантів і, безумовно, закріпити позиції, авторитет молоді Радянської республіки на міжнародній арені». – Палей А. В родині Юрія Коцюбинського // *Вечірній Київ*. – 1965. – 19 жовтня. – С. 3”.

Як відомо, 27 грудня 1921 р. Юрія Коцюбинського було призначено повноважним представником УСРР у Відні. У середині січня 1922 р. він прибув до столиці Австрії. Історикам, мабуть, ніколи не вдасться дізнатися, які інструкції він отримав від партії для роботи за кордоном. Проте деякі спогади людей, що його знали, наводять на роздуми. Найбільше долучилася до вибудування “світлого образу” Юрія Коцюбинського зачарована ним Надія Суровцова. На той час у Відні зосередилася значна кількість українських емігрантів. М. Левицький у листі до Х. Раковського стверджував, що у Відні нараховується 6000 українських емігрантів і діє представництво Петлюри⁴⁷. Окрім того, у Відні перебував М. Грушевський та інші відомі діячі-посадовці УНР, діяло посольство УНР, представництво ОЦУКСУ. І радянське представництво у Відні розмістилося не деінде, а поруч із українським. І ось там Суровцова і потрапила у своєрідний “радянський полон”. “В радянському представництві, куди я таки зважилася піти, щоб зв'язатися з Україною, я познайомилася з Юрієм Коцюбинським. Світла його особа не могла не справити великого враження...”⁴⁸. Те знайомство переросло в дружні стосунки. “Юрко Коцюбинський, той самий, що стріляв «у нас» в Києві. Тепер ми сиділи поруч в моїй непаленій хаті і сьорбали мало солодку каву. І він був мені близьким, дорогим, своїм товаришем”⁴⁹. Які інструменти застосовував Ю. Коцюбинський, щоб доволі швидко Суровцова (і не лише вона) зробила “остаточний поворот в бік комунізму”? Передовсім, це комуністична агітація, “втягування” в прокомуністичні організації, видання часописів, публікація агітаційних статей (як у Суровцової, наприклад, “Ми і вони”), агентурна робота. Але головне завдання – підкреслити, що тепер існує лише одна Україна – радянська. На той час студентка університету у Відні, Ольга Левицька⁵⁰ згадувала: “З видатним радянським діячем Ю. М. Коцюбинським вперше познайомилася у Празі 1922 р. Тоді він як представник Радянської

⁴⁷ ЦДАВО України. – Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 560. – Арк. 53.

⁴⁸ Суровцова Н. Спогади. – К., 1996. – С. 109.

⁴⁹ Там само. – С. 139.

⁵⁰ Ольга Левицька була дружиною Михайла Левицького. М. В. Левицький (1891, с. Явче, тепер Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл. – 1933, Сормово (Нижній Новгород)), учасник революційного руху в Західній Україні, член компартії з 1918 р., з 1919 – член Тимчасового комітету Комуністичної партії Східної Галичини, з 1920 – член Галицького оргкомітету КП(б)У, з кінця 1920 р. на дипломатичній роботі у Відні та Празі, з 1924 на партійній і радянській роботі в УСРР. На початку 1930-х рр. переведений на роботу до Росії, працював секретарем Сормовського райкому ВКП(б), застрелився у своєму робочому кабінеті у 1933 р.

України у Відні часто бував у Чехо-Словаччині, де вів переговори з радянським представником М. В. Левицьким. Співробітники представництва завжди були раді зустрітися з ним, поговорити. (С. Козюра, К. Саврич (Максимович), Ф. Вей (Орловський) та інші любили розмовляти зі Стефаном (псевдонім Коцюбинського), завжди привітним, щирим, готовим допомогти й поради⁵¹. А ще у Відні Коцюбинський налагодив цілу мережу інформаторів. І не лише Суровцова, а й Грицько Піддубний-Товмачів був кореспондентом щоденника “Пролетарська правда” і особистим інформатором Ю. Коцюбинського і Скрипника⁵². Так само постачальниками інформації для розвідника Коцюбинського були і Гриць Коссак, і Семен Вітик – редактор “Нової громади”, що видавалася коштом радянського посольства. Справу про це видання у 1923 р. декілька разів слухали на засіданні Політбюро ЦК КП(б)У. Перенесли видання з Відня до Праги, потім дещо скоротили витрати на нього, а в результаті в 1924 р. ухвалили: “Не возражать против превращения «Новой громады» в орган Громкома поворотовцев”⁵³. Також “ходатайство т. Коцюбинского о субсидии для «Нашей правды» в размере 900 р. золотом на 6 мес. – Удовлетворено”⁵⁴. “Наша правда” була прокомуністичною газетою і не дуже користувалася попитом серед емігрантів. Тобто, перебуваючи у Відні, Ю. Коцюбинський виконував завдання з агітації за Україну радянську, вербування агентурної мережі в середовищі українських емігрантів і повернення їх в Україну, дискредитації українського національного руху.

У Відні Коцюбинський перебував менше року. Уже 7 вересня 1922 р. Політбюро ЦК КП(б)У розглянуло питання “Про товариша Коцюбинського” і дозволило йому їхати на навчання в Соціалістичну академію з припискою, що він залишиться “за ЦК Компартії України”. Провчившись менше року, він знову опиняється в Україні, а вже на початку січня 1925 р. Політбюро ЦК КП(б)У направляє його на дипломатичну роботу в розпорядження НКЗС СРСР.

“Ц[ілко]м] таємно

Негайно

На №4430/т Управління Уповноваженого НКЗС сповіщає прізвища радників від УСРР: Варшава – т. Лебединець М., Прага – Калюжний Н., Відень – т. Коцюбинський Ю. і представник від УСРР в Парижі Полоцький А.

Всі матеріали просимо надсилать до управління для пересилки за кордон.

Заст. Уповн. НКЗС в УСРР

Петренко”⁵⁵.

⁵¹ *Левицька О. Ф.* Ю. М. Коцюбинський у Відні // Український історичний журнал. – 1971. – № 12. – С. 113.

⁵² *Ковалевський М.* При джерелах боротьби: Спомини, враження. Рефлексії / Накладом М. Ковалевської. – Інсбрук, 1960. – С. 607.

⁵³ ЦДАГО України. – Ф. І. – Оп. 6. – Спр. 40. – Арк. 77, 144 зв.; Спр. 48. – Арк. 26 зв. – 27.

⁵⁴ Там само. – Спр. 29. – Арк. 100 (протокол № 55 засідання Політбюро ЦК КП(б)У от 23/06.22 г.).

⁵⁵ Там само. – Оп. 20. – Спр. 2234. – Арк. 27.

Робота налагоджується, про що знаходимо повідомлення Інформаційно-статистичного відділу ЦК КП(б)У під грифом “Сов. секретно”. “Большеви-зация заграничных компартий не на словах, а на деле проводится, завоевание широких масс рабочего класса идет успешно, внутреннее положение укрепляется”⁵⁶. В УСРР ідуть провідні вчені: М. Лозинський, С. Рудницький, більшовицька агітаторка Надія Суровцова⁵⁷ та інші. І що важливо для кому-ністів – в Україну повернувся один із найвизначніших лідерів Української революції – Михайло Грушевський. Але в’їзд йому дозволено після важ-ливого рішення Політбюро ЦК КП(б)У від 2 листопада 1923 р. “Не возра-жать против въезда Грушевского на Украину. Поручить его использование т. Затонскому”⁵⁸.

І якщо 1924 рік для СРСР був часом прориву дипломатичної ізоляції Радянського Союзу: 2 лютого СРСР визнала Англія, 7 лютого – Італія, 28 жовтня – Франція, то уже в 1927-му назріла нова дипломатична криза і Англія розірвала дипломатичні стосунки з радянською країною, звинувативши її у підбурюванні ситуації на Сході та в європейських країнах. Нову хвилю турбот для СРСР також підкинув травневий 1926 р. переворот у Польщі і прихід до влади Ю. Пілсудського. Українське питання знову стає настільки актуальним, що за боротьбу з ним беруться як в самій УСРР (боротьба із шумськізмом), так і за кордоном, а Ю. Коцюбинського перекидають до Поль-щі, де він перебуватиме з 1927 по 1930 р. Саме там він отримає знамените прізвище Юрко Варшавський. Дослідники найбільшою заслугою Ю. Ко-цюбинського під час роботи в Польщі вважають відкриття у Львові консуль-ства СРСР, яке фактично мало представляти інтереси підсоветської України. З цією метою Ю. Коцюбинський декілька разів приїздив до Львова⁵⁹; офіцій-но турбувався про поїздки західноукраїнських науковців, культурних діячів до УСРР. Особливий же інтерес становить листування Ю. Коцюбинського, надіслане під грифом “сов. секретно” до ЦК КП(б)У, до І. Кулика упродовж 1927 р. Всі листи написані як звіти про пророблену деструктивну роботу в різних українських середовищах, до того ж дуже детальні. Так, 12 травня 1927 р. Ю. Коцюбинський пише “О Сельробе”⁶⁰. Підкреслює, що повідомляє

⁵⁶ Там само. – Спр. 2122. – Арк. 9.

⁵⁷ Ухвалюється спеціальне рішення Політбюро ЦК КП(б)У, Протокол № 10 18/07. 1924 “О разрешении эмигрантам Левицкому Миколі и Суровцовой въезда на Украину”, про що доповідав Левицький. Ухвалили: “Разрешить на общих основаниях” (ЦДАГО України. – Ф. І. – Оп. 6. – Спр. 49. – Арк. 6). Уже через два роки після повернення в Україну чекісти будуть агітувати Н. Суровцову писати доноси на Ю. Коцюбинського, на що вона не згодиться, але складе картотеку адрес усіх діячів, вихідців із Наддніпрянської України, які проживали у Відні і кого вона знала.

⁵⁸ Там само. – Спр. 40. – Арк. 135 зв.

⁵⁹ Детальніше про відкриття консульства див.: Рубльова Н., Рубльов О. Від Ризького миру до пакту Молотова–Ріббентропа: до історії дипломатичних відносин УСРСР з Дру-гою Річчю Посполитою // Україна – Польща 1920–1939 рр.: З історії дипломатичних відносин УСРСР з Другою Річчю Посполитою: Документи і матеріали / Упоряд., комент., вступ. ст. Н. С. Рубльової, О. С. Рубльова. – К., 2012. – С. 9–28.

⁶⁰ “Сельроб” (Українське Селянсько-робітничє соціалістичне об’єднання) – україн-ська політична партія радянофільського напрямку в Польщі (з 10 жовтня 1926 до 5 ве-ресня 1932 р., коли польська влада ліквідувала “Сельроб” і закрила його видання).

план своєї роботи, і просить дати вказівки на подальші дії. Описуючи загальне становище в “Сельробі”, наголошує: “Я достаточно хорошо знаю о репутации в.н. (воленародівців. – В. П.) как москвофилов и при других условиях я бы связался с ними в последнюю очередь, но сейчас это единственная сила, на которую можно опираться. О моей связи с ними никто не знает и пока знать не должен. Я им дал директивы афишировать их борьбу с остатками москвофильства и всюду подчеркивать, что Сельроб украинская партия. Они берутся проникнуть в среду бывших селосоюзников и завязать там связи. Это им будет тем легче, что массы, бывшие в Сельробе, куда левее вождей”⁶¹. Наголошує також на тому, що останнім часом помічається рецидив петлюрівщини (Козицький), а газета “Наше життя” за ред. Маківки останні 2 місяці перестала друкувати матеріали про радянську Україну. І подає план подальшої розкольніцької роботи: дати в ЦК “Сельробу” нового представника КПЗУ, захопити під свій вплив повітові секретаріати, гроші на “Сельроб” не давати ні в якому разі через послів, щоб покінчити з отаманщиною послів, взяти в свої руки газету “Наше життя”, намацати лівий елемент у “Сельробі” і проникнути в сельробівську масу на Волині й Холмщині.

31 травня 1927 р. Коцюбинський подав детальний звіт “уповноваженому НКВД тов. Кулику” про свої поїздки до Праги і Відня, в якому повідомляв, що у Празі відбулася нарада, на якій були присутні окрім нього, Калюжного і Антонова товариші із Берліна – Гольденштейн (2-й секретар) і Долганов. На нараді обговорювалося питання становища в КПЗУ. “Считаем, что положение может измениться только с изменением руководства в КПЗУ и что с этим нельзя больше медлить, иначе наступит полное разложение в организациях как коммунистических, так и в соседних (Сельроб в первую очередь). Надо отметить, что трения в КПЗУ перенеслись и в Прагу, там коммунистические организации настроены очень осторожно по отношению к нам и держат в нашем споре с КПЗУ нейтралитет с сочувствием КПЗУ. ... Там же в Праге мне удалось получить связь с организацией «Луги», и на днях из Покутья, где Луги находятся под влиянием радикалов, ко мне приедет человек для связи и установления контакта. Луги играют сейчас важную роль и быстро растут. Нужно иметь связь с их организаторами и пробовать на них влиять.

В Вене у нас было небольшое внутреннее совещание с украинской колонией. Последнее мною информировано, обработано и, думаю, под противное влияние не подпадет. С венскими товарищами мы решили значительно изменить физиономию украинского бюллетеня. Он делается более антипольским, дает больше галицкого материала, дает схемы передовиц по национальному вопросу и приобретает больше украинский характер. Когда

Утворилася на об'єднавчому з'їзді двох партій: волинсько-холмського національно-соціалістичного Сельсоюзу і галицької ліво-москвофільської “Народної волі”. Восени 1927 р. “Сельроб”, як і КПЗУ, розколовся: колишні “народновольці” – К. Вальчицький, М. Заяць, К. Пелехатий та ін. вийшли з ЦК “Сельробу” (він у той час стояв на платформі “шумськізму”) і заснували “Сельроб-Лівіцію” (відтоді “Сельроб” інколи називали “Сельроб-Правицею”). “Сельроб” брав участь у виборах до польського сейму.

⁶¹ ЦДАГО України. – Ф. І. – Оп. 20. – Спр. 2484. – Арк. 5.

определится срок выборов в Сейм, то в Вене на французском языке будет 2-3 месяца выходит ежедневный бюллетень о ходе выборов. Бюллетень будет резко антипольским и станет на защиту всех национальных меньшинств в Польше, от имени которых он и будет издаваться”⁶². Писав Юрій Михайлович і про свою зустріч із Петрушевичем і Трильовським і про те, що останній давно співпрацює під чужим прізвиськом в Раді і в “Українському революціонері”, проте через похилий вік покладатися на нього не можна. А в листі від 26 липня 1927 р. Коцюбинський скаржився на те, що статті Студинського в “Ділі” зовсім не схожі на попередні, які він писав після першого повернення із Харкова. У листі від 20/VIII 1927 констатував і водночас рекомендував: “Нужно уметь руководить партией со стороны, имея в ней только представителей, а захват ЦК путем кооптации под давлением повлечет безусловно к развалу, к недовольству остальных членов ЦК... Ко мне отношение не плохое и не хорошее. Со мной примирились”⁶³. Дещо змінилася ситуація після вбивства посла СРСР у Польщі Петра Войкова. За Коцюбинським почала стежити польська розвідка. Про це повідомляло ГПУ УСРР 3 вересня 1927 р. “Польська розвідка в Гдині і Гданську одержала розпорядження встановити пристальне спостереження за тт. Ульяновим, Коцюбинським, Клочко і Смирновим, які прибули в Цеппот”⁶⁴. У листі до Кулика 12 вересня Коцюбинський жаліється, що Москва взяла невірну лінію після вбивства посла. “Нас сторонятся, и многие давние симпатии заняли по отношению к нам нейтральную позицию. Я помню 21–22 год в Польше – тогда нас ненавидели, но боялись, сейчас ненавидят и презирают”⁶⁵. Проте вже до середини вересня 1927 р. ситуація з довірою до Ю. Коцюбинського дещо змінилася через рішення ЦК по керівництву в КПЗУ і ситуації в “Сельробі”. Юрій Михайлович намагався довести правоту своєї поведінки і навіть застосував у листі від 20 вересня 1927 р. хід вимоги, щоб інстанція, яку він регулярно інформував про стан справ у Польщі та про проведену ним роботу, прислала особу з перевіркою. Наголошував: “Я не уверен, что завтра кто-нибудь не начнет меня обвинять или упрекать в том, что моя линия в корне расходится с линией инстанции. Я даже не буду знать, действительно ли мои взгляды по этим вопросам расходятся с решениями и взглядами Харькова. Ведь директив я до сих пор никаких не имел, оценки и критики моей работы не было, даже мелких указаний я никогда не получал, и, наконец, когда почти в соседней комнате происходят совещания и принимаются решения о работе, которую веду, знаю и за которую я несу ответственность, меня даже не выслушивают, не спрашивают о ней моего мнения. Прошу Вас все вышеизложенное довести до сведения инстанции”⁶⁶. Можна лише здогадуватися, про яку “інстанцію” йшла мова.

Писав у листах Ю. Коцюбинський і про своє перебування в польському Сеймі під час його засідань, і про переговори, що він їх вів з різними діячами.

⁶² Там само. – Арк. 10–11.

⁶³ Там само. – Арк. 18, 23.

⁶⁴ Там само. – Спр. 2480. – Арк. 43.

⁶⁵ Там само. – Спр. 2484. – Арк. 26.

⁶⁶ Там само. – Арк. 30–31.

Констатував ті успіхи, які мала на Волині польська адміністрація, зробивши поступки українцям в освіті, наданні державних субсидій, створенні кооперативного банку тощо. Проте його робота не була оцінена належним чином. Більше того, 29 жовтня 1927 р. з Москви надійшов лист “В Політбюро ЦК КПЗУ” від Мануїльського, в якому зазначалося: “Вы знаете, что в Сельробе по инициативе «Воленародовцев» произошел раскол. Несомненно, что этот раскол был грубейшей политической ошибкой, допущенной как «воленародовцами», так (как я предполагаю) и Коцюбинским”⁶⁷. М. Скрипник так само звинувачував Коцюбинського на засіданні Політбюро, що той став чинником розкольніцької роботи у “Сельробі”⁶⁸. Варто підкреслити, що мова листування Ю. Коцюбинського з державними органами УСРР була російською, часто копії його листів надсилалися до Москви. І хоча Коцюбинський продовжував роботу в Польщі, як нині відомо, з 1926 р. за ним уже стежило пильне око спецслужб. У 1928 р. у Коцюбинського визріє ще один проект розкладової роботи серед українців – можливість захоплення у свої руки “Літературно-наукового вістника”, що його редагував Д. Донцов. Проте ця операція не вдалася, а обмежилися лише захопленням місячника “Нові шляхи” (1929–1932), за редакцією А. Крушельницького. Варто зазначити, що на початку 1928 р. Ю. Коцюбинський вів також перемовини з керівником східного відділу МЗС Польщі Т. Голувком з питань відновлення переговорів стосовно підписання торговельної угоди.

Як відомо, 1927–1928 рр. були неспокійними в самій партії, йшли дискусії. Наприкінці травня 1927 р. троцькістська опозиція підготувала та направила до Політбюро ЦК ВКП(б) лист-платформу 83-х з критикою керівництва партії. Ю. Коцюбинський також підписав це звернення, а його дружину Ольгу Бош в 1927 р. виключили з партії за критику керівництва радянської держави (у 1929 р. її поновили в партії). Юрій Михайлович у 1928 р. визнав свої помилки. У 1930 р. він пройшов партійну перевірку і повернувся на роботу в Україну. Незважаючи на те, що він обіймав високі посади в УСРР, за ним уже стежили чекісти – справу було вже вирішено, залишалося чекати слушного часу...

Отже, увесь період перебування на дипломатичній службі Ю. Коцюбинський боровся з тими українцями, які були в опозиції до більшовиків, відстоювали незалежну Українську Народну Республіку. Проводив “розламну” роботу в українських політичних середовищах Австрії, Польщі, ЧСР, утверджуючи радянське як питомо російське. Головною своєю місією вважав ширення більшовицьких ідей і був слухняним виконавцем волі партії. І з тієї ж волі став жертвою твореного ним же самим тоталітарного режиму.

Валентина Піскун (Київ). **Дипломат Юрій Коцюбинський: світло і тіні радянського більшовизму**

У статті йдеться про дипломатичну діяльність українського радянського партфункціонера Юрія Коцюбинського, особу якого і його ім’я російські більшовики використовували для упокорення України у протистоянні з Центральною Радою та

⁶⁷ Там само. – Спр. 2485. – Арк. 51.

⁶⁸ Там само. – Спр. 2478. – Арк. 51.

Дипломат Юрій Коцюбинський: світло і тіні радянського більшовизму

українською політичною еміграцією. Проаналізовано листування Юрія Коцюбинського з членами Політбюро ЦК КП(б)У, яке зберігалось під грифом “цілком таємно”, розглянуто методи і засоби, використовувані більшовиками для розкладу українських політичних і громадських організацій у Польщі та дискредитації політичних діячів.

Ключові слова: Юрій Коцюбинський, дипломатична діяльність, більшовицька пропаганда, Народний комісаріат закордонних справ УСРР, українська політична еміграція.

Valentyna Piskun (Kyiv). **The Diplomat Yurii Kotsiubynsky: Light and Shadows of Soviet Bolshevism**

The paper considers Yurii Kotsiubynsky's diplomacy during the Soviet era. This activist was the leader of the Russian Bolsheviks who conquered Ukraine during the war with the Central Rada and Ukrainian political immigrants. The author analyses Yurii Kotsiubynsky's declassified correspondence with the members of the Political Bureau of the Central Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine. The content of the letters refers mainly to the Bolsheviks' methods and tactics against the Ukrainian political and public organizations in Poland.

Keywords: Yurii Kotsiubynsky, diplomatic activity, Bolsheviks' propaganda, People's Commissariat of Foreign Affairs of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, Ukrainian political emigration.